

Uska grla u sistemu otvorenog pristupa (Open-Access System): Glasovi iz cijelog svijeta**

Elisa Bonaccorso
Reneta Bozhankova
Carlos D. Cadena
Veronika Čapská
Laura Czerniewicz
Ada Emmett
Folorunso F. Oludayo
Natalia Glukhova
Marc L. Greenberg
Miran Hladnik
María E. Grillet
Mochamad Indrawan
Mate Kapović
Yuri Kleiner
Marek Łaziński
Rafael D. Loyola
Shaily Menon
Luis G. Morales
Clara Ocampo
Jorge Pérez-Emán
A. Townsend Peterson
Dimitar Popovski
Ajadi A. Rasheed
Kathryn M. Rodríguez-Clark
Jon P. Rodríguez
Brian Rosenblum
Victor Sánchez-Cordero
Filip Smolík
Marko Snoj
Imre Szilágyi
Orlando Torres
Piotr Tykarski*

Prijevod s engleskog
Mersina Mujagić
Medina Bajtarević

Za globalno učešće u nauci i znanosti potrebni su jednaki uvjeti, pogotovo kada se radi o finansiranju i pristupu naučnim publikacijama. Međutim, postoje potencijalne zamke takozvanog “zlatnog” otvorenog pristupa (OA) u kojem naknade za publikacije, koje plaćaju autori, pokrivaju troškove uredništva i objavljivanja. Zlatni otvoreni pristup koji traži naknade od autora možda neće riješiti problem pristupa, nego ga zapravo prebaciti sa čitaoca na autora. U tom bi modelu svi mogli čitati članke besplatno, ali bi njihovo objavljivanje bilo moguće uz basnoslovne troškove. U akademskoj zajednici, koja je sve više globalna i koja se sve šire prostire po svijetu, ove pristupne barijere mogle bi imati znatan utjecaj.

U ovom se članku globalna grupa akademskih radnika priključuje ovoj raspravi. Grupa kolega, mreža istraživača koji aktivno objavljuju naučna istraživanja, prostire se preko četiri kontinenta. Istraživači dolaze iz različitih disciplina prirodnih nauka, humanistike i društvenih nauka, ali i iz različitih političkih i ekonomskih situacija. Vjerujemo da ovaj globalni uzorak istraživača može pružiti različite poglede koji su potrebni da se shvati ovaj problem. Grupa je oformljena bez ikakvog pokušaja da se nasumičnim odabirom postigne globalna pokrivenost.

Naš se doprinos razlikuje od drugih pristupa problemu otvorenog pristupa u nekoliko bitnih stavki. (A) Rade ga naučnici i kao takav može predstaviti “drugu stranu medalje” naučne komunikacije. (B) Fokusira se na narativno izvještavanje u kojem su naučnici bili slobodni dati svoje mišljenje, radije nego da se njihova mišljenja mjere na skali ili binarno. Posljednje i možda najvažnije, (C) ilustrira razlike između institucija, država i prilika, posebno obraćajući pažnju na neravnopravnost pristupa među bogatim i ekonomski slabijim državama, kao i unutar država u zavisnosti od veličine i lokacije određene institucije.

UVOD

Jednaki uvjeti ključni su za globalno učešće u nauci, posebno kada se radi o finansiranju znanstvenih istraživanja kao i načinima na kojima im se pristupa, kako se ocjenjuju i rangiraju. U posljednje vrijeme primijećeno je da postoje potencijalne zamke u takozvanom “zlatnom”¹ modelu otvorenog pristupa (OA), u kojem naknade koje autori plate pri objavljivanju pokrivaju troškove uredništva i objavljivanja (Peterson, Emmett, and Greenberg, 2013). Čak i prije porasta digitalno dostupnih režima otvorenog pristupa, legitimnost a samim tim i nepravednost u trenutnom globalnom sistemu naučne komunikacije već je bila na meti kritika. A. Suresh Canagarajah, u svojoj knjizi *Geopolitika akademskog pisanja* iz 2002. godine piše:

“Akademsko pisanje je u središtu procesa stvaranja, širenja i prihvatanja znanja: međutim, iz diskursivnih i materijalnih razloga, naučnici zemalja trećeg svijeta doživljavaju izuzimanje iz akademskog objavljivanja i komunikacije; samim tim je znanje iz zemalja trećeg svijeta margina-

¹ Zlatni otvoreni pristup odnosi se na znanstvene časopise čiji je sadržaj u potpunosti slobodan i besplatan za čitaoca. Model pristupa časopisima je “otvoren”, iako modeli njihovog poslovanja variraju.

* Redoslijed autora je abecedni. Marc Greenberg, Ada Emmett i Townsend Peterson organizirali su projekt, usporedili odgovore i izradili početni nacrt sinteze rada.

** Rad je prvobitno objavljen u *Journal of Librarianship and Scholarly Communication* 2(2):eP1126. <http://dx.doi.org/10.7710/2162-3309.1126> i može se distribuirati po Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 Unported License, koja omogućava nekomercijalnu upotrebu, distribuciju i reprodukciju u bilo kojem mediju, uz priznavanje zasluge izvornog autora i resursa.

lizirano ili ga Zapad preuzme kao svoje, dok je znanje iz zapadnih zemalja općeprihvaćeno i reproducira se; i kao dio ovog procesa, akademsko pisanje i objavljivanje igra ulogu u materijalnoj i ideološkoj hegemoniji Zapada.” (str. 6)

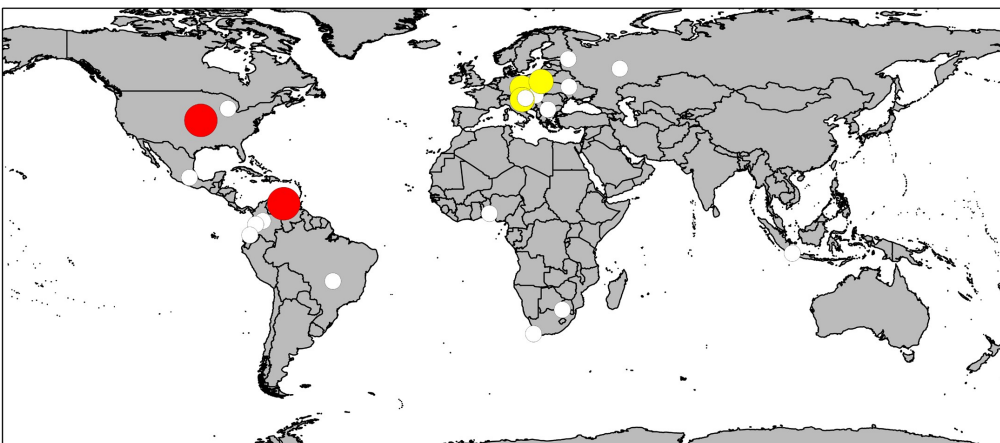
Kada su naučnici isključeni (zbog naknada, problema u komunikaciji, praksi u određenoj disciplini ili iz drugih razloga), postaje ključno da

“naučnici sa periferije pregovaraju svoje interese i znanje sa naučnicima u centru. Ovo je bitno za preispitivanje ograničenja popularnog znanja, uspješno širenje ne tako popularnog znanja te, na kraju, za obogaćivanje i demokratizaciju internacionalnih odnosa.” (Canagarajah 2002: 12)

Ovoj listi dodali bismo i demokratizaciju i širenje izvanrednog, globalno bogatog i raznolikog znanja. Naš je cilj da preispitamo ograničenja jednog od najvažnijih aspekata OA modela – onog u kojem autor plaća. Zlatni standard funkcionira jedino ako nema naknada za autore ili ako autor posjeduje “zlatno” koje model zahtijeva. Međutim, ovaj uvjet sprečava većinu svjetskih znanstvenika da objavljuju u OA časopisima.

Nedavne studije koje istražuju ponašanje autora i odnos prema trenutnom, brzorastućem režimu objavljivanja samo aludiraju na barijere objavljivanja u otvorenom pristupu prouzrokovane ekonomskim razlikama u globalnoj akademskoj zajednici. Solomon i Björk (2012) navode da iako autori iz zemalja u kojima su primanja visoka koriste sredstva iz grantova da bi platili troškove obrade rada (APC-ove /op. prev. Article Processing Charges/), “autori iz zemalja u kojima su primanja niska češće koriste lične fondove” (str. 104). Drugim riječima, naučnici iz finansijski slabih ili zemalja u kojima su primanja niska često plaćaju troškove obrade rada iz vlastitog džepa, iako je njihov početni kapital manji. Jedva da je iko razmotrio pravednost ove činjenice. Zlatni otvoreni pristup u kojem autor plaća, može postati zamjena za tradicionalni način objavljivanja, po principu pretplate, pri čemu se prepreke samo prenose sa čitalaca na autore. Ili, u najboljem slučaju, otvoren pristup može zahtijevati da naučnici sa globalnog juga – ili da upotrijebimo Canagarajahov (2002) termin, “naučnici sa periferije” – i / ili iz nedovoljno finansiranih institucija, masno plate iz svog džepa da bi bili dio globalnog, formalnog i dobro citiranog naučnog diskursa. U tom bi modelu svi mogli čitati članke besplatno, ali bi za njihovo objavljivanje bila plaćena basnoslovna suma. U akademskoj zajednici, koja je sve više globalna i koja se sve šire prostire po svijetu, ove pristupne barijere mogle bi imati znatan utjecaj.

Pridružujemo se ovoj raspravi kao globalna grupa kolega iz akademske zajednice. Naša grupa, mreža istraživača koji aktivno objavljuju naučna istraživanja, prostire se preko četiri kontinenta. Istraživači dolaze iz različitih disciplina prirodnih nauka, humanistike i društvenih nauka, ali i iz različitih iz različitih političkih i ekonomskih situacija. Vjerujemo da ovaj globalni uzorak istraživača može osigurati različite perspektive kako bi sagledali ovaj složeni problem, ali je važno istaći da je naša grupa okupljena bez namjere da budemo sistematični ili reprezentativni u predstavljanju disciplina ili regiona (vidi Sliku 1).

Slika 1 Lokacije autora ovog rada. Veličina krugova proporcionalna je broju autora iz pojedinih regija.

Naš je cilj doprinijeti već iskazanim stavovima o empirijskim istraživanjima tražeći optimalne puteve prema snažnom, održivom i globalno uravnoteženom sistemu naučne komunikacije. Moraju se uzeti u obzir stavovi naučnika iz “centra” kao i onih sa “periferije” (Canagarajah 2002). Najsveobuhvatnija studija koju smo pronašli a koja ispituje globalni odnos prema otvorenom pristupu jeste studija iz 2013. koju je sproveo izdavač Taylor & Francis (Frass, Cross & Gardner 2013). Studija uključuje i pokušaj da se kvantificiraju mišljenja regija i država o licenciranju i prednostima, odnosno nedostacima različitih nivoa otvorenosti. Studija izdavača Taylor & Francis prepoznata je kao korisna, ali i manjkava (Morrison 2013), a glavni joj je nedostatak to što je studiju radio izdavač, a ne naučnici te kao takva u svom dizajnu predstavlja interese i brige izdavača.

Na kraju, želimo naglasiti da je zanimljiv (ali izazovan) aspekt ove analize bilo međusobno tumačenje iskustava na odgovarajući, cjelovit i smislen način, s obzirom na to da se naše prilike, kulture, discipline i perspektive znatno razlikuju. Čak i u akademskoj zajednici, raznolikost pristupa dovodi do različitih diskursivnih strategija, kao i do neugodnosti da se diskutiraju osjetljive teme, kao što su ekonomske nejednakosti. Uska grla i gubici u naučnom komunikacijskom sistemu (uključujući i proces napretka i zaposlenja na neodređeno) često dolaze u kombinaciji s nemogućnošću institucija i pojedinaca da plate visoke naknade privatnim izdavačima, a naše reakcije na ova ograničenja kreću se od zahvalnosti na onome što imamo do frustracija zbog onoga što nemamo. Da bismo prikazali sve ove reakcije, direktno se suočavamo s ovim problemom raznolikosti. Iako smo svjesni pristranosti i jazova koji utječu na gotovo sve slične ankete i procjene (Henrich, Heine & Norenzayan 2010), ne možemo kontrolirati ove probleme, možemo se samo truditi da ih budemo svjesni. Naš je cilj da unaprijedimo osnovni princip otvorenog pristupa, koji njeguje otvorene kanale protoka informacija, ne samo od bogatih ka siromašnim zemljama nego i omogućava svakom naučniku da doprinese znanje koje ima iz oblasti koju poznaje.

OA JE OTVOREN, ALI DA LI RASTE NA ISPRAVAN NAČIN?

Naučna se komunikacija ubrzano mijenjala posljednjih godina. Važni trendovi uključivali su ogroman rast broja naučnih časopisa i objavljenih članaka, rast broja učesnika u akademskom diskursu visokog nivoa širom svijeta, široko prihvatanje faktora utjecaja kao mjere kvaliteta publikacija, kao i mnoge druge finese rastućeg, višeslojnog sistema u razvoju. Međutim, možda i najveća promjena posljednjih godina bilo je to što je naučno / akademsko objavljivanje postalo skoro u potpunosti komercijalno. Zainteresirani za profitno izdavaštvo shvatili su da su akademski časopisi odlična investicija i rastuće tržište s odanim klijentima te su mnogo uložili u njega (Beverungen, Böhm & Land 2012: 930–32). Posljedica toga bio je neprekidni dugogodišnji porast cijena pristupa tradicionalnim naučnim publikacijama, a godišnji troškovi institucija često su dostizali nekoliko miliona dolara.

Zbog ovog dramatičnog porasta cijena pristupa tradicionalnoj naučnoj literaturi, kao i zbog potrebe za ravnopravnijim uvjetima pristupa naučnoj literaturi pokret za otvoreni pristup dobio je vjetar u leđa. U ranim stadijima, pokret se sastojao od utemeljivanja časopisa otvorenog pristupa koji bi bili primjer (npr. serijal u izdavaštvu Public Library of Science), fakultetske deklaracije principa otvorenog pristupa u sklopu mnogih akademskih institucija (npr. Harvard, MIT, Kansas), kao i mnogih agencija za finansiranje (npr., Wellcome Trust, U.S. National Institutes of Health, European Research Council). Ovaj proces promjene nazvan je “termitski” zbog neumljivosti pojedinaca i institucija koji su pristupili otvorenosti odozdo prema gore (Mittel 2013). Iako proces nije prošao glatko – pogledajte, naprimjer, osnivanje predatorskih časopisa otvorenog pristupa (Beall 2013) – pokret je doživio značajnu podršku zato što svi akademski radnici, profesionalci i šira javnost krucijalno ovise o pristupu naučnoj literaturi i sve su strane u određenoj mjeri u nepovoljnom položaju zbog povećanja troškova.

PEJZAŽ GLOBALNE NAUKE: KREĆUĆI SE KROZ PUSTINJE INFORMACIJA

Mišljenja smo da je sistem u kojem čitalac plaća restriktivan. Pogled iz ptičije perspektive na sadašnji sistem pristupa istraživanjima sličan je pojmu “pustinja hrane” američkog Ministarstva poljoprivrede (2014). Neke institucije imaju širok i lahak pristup literaturi objavljenoj po tradicionalnom modelu *čitalac plaća*, kao, naprimjer, dobro finansirani univerziteti u glavnom gradu neke zemlje, ali na institucijama koje su dalje od glavnih centara stanovništva i ekonomije, pristup je mnogo ograničeniji. Tamo gdje nedostaje informacija, istraživači možda nisu svjesni čitavog spektra publikacija kojima bi mogli pristupiti u boljim uvjetima. Većina je, međutim, trenutno svjesna manjkavog pristupa istraživanjima te su istovremeno svjesni manjkavosti njihova pristupa i poprilično domišljati u pronalaženju zaobilaznice.

Oni među nama koji rade u takvim “informacionim pustinjama” često se u velikoj mjeri oslanjaju na kolege u većim institucijama, nerijetko u inozemstvu, kako bi obezbijedili ključne članke iz tradicionalnih izvora koje plaćaju čitaoci. Drugi napominju da sve moguće vrijeme provode u bibliotekama sretnijih institucija, prikupljajući publikacije kojima ne mogu pristupiti na matičnim institucijama. Jedan od naših autora iz Češke napominje da mladim naučnicima može biti prihvatljivo provesti vrijeme godišnjeg odmora u bibliotekama u Berlinu i Beču radi istraživanja, ali kada jednom zasnuju porodicu, ovo rješenje više nije tako održivo.² Slične narative spomenulo je nekoliko naših koautora – ova praksa očigledno nije prisutna samo u Češkoj.

Usaglašeno mišljenje među mnogima od nas jeste da bi se otvoreni pristup istraživanju trebao podrazumijevati te da svaki model koji zahtijeva plaćanje za pristup ne dolazi u obzir. Tako, naprimjer, u Sloveniji, Digitalna biblioteka Slovenije pruža odličan pristup određenim publikacijama, ali sve što ovaj bibliotečki resurs ne nudi jednostavno ostaje izvan dometa slovenskih istraživača. Drugi u našoj autorскоj grupi ukazuju na frustraciju što njihove matične institucije moraju plaćati pristup literaturi koju proizvodi ta ista institucija. Različiti koautori spominju iste probleme, ali s različitim lokalnim varijacijama.

Neki ističu da troškovi elektronskog pristupa često premašuju troškove još uvijek skupih štampanih publikacija, koje su negdje čak i dostupnije. Ovakva situacija odražava realnost istovremenog suočavanja sa starom i novom tehnologijom i govori o neobičnoj situaciji, s obzirom na to da bi elektronska publikacija trebala biti mnogo jeftinija od štampane, ali često nije.

Pitanje kako pristupiti literaturi koju plaća čitalac utječe na različite članove grupe na različite načine. Neki koautori izražavaju zadovoljstvo što im vladini i univerzitetski resursi omogućavaju adekvatan pristup naučnoj literaturi. Drugi među nama, najčešće oni koji su svjesni veličine svojih institucionalnih rashoda, izražavaju zabrinutost što se njihove institucije, koje su uvijek podržane javnim resursima, osjećaju pod pritiskom ogromnih rashoda u ovoj oblasti.

Nužnost je majka izuma. Neki od nas smislili su niz genijalnih rješenja za problem kako platiti da bi objavili u otvorenom pristupu. Ova je domišljatost osvježavajuća, jer naučnici pronalaze način da završe posao bez obzira na sve, ali istovremeno i obeshrabrujuća, s obzirom na količinu kreativne energije koja bi se mogla bolje primijeniti na sam istraživački poduhvat.

Nekoliko nas opisuje ključnu ulogu umrežavanja u dobijanju pristupa podacima i člancima koji nisu dostupni putem ustaljenih bibliotečkih kanala – ovo uključuje molbe putem e-maila za ponovno štampanje, internetske stranice i lične veze. Jedan od naših autora smatra da je najefikasnije direktno slati e-mailove autorima kako bi pristupili literaturi koju inače čitalac plaća; iako je to pristup koji oduzima mnogo vremena, autori su uglavnom puni razumijevanja i voljni dati kopije svojih radova objavljenih u publikacijama koje inače plaćaju čitaoci. Neki od nas ističu i druga rješenja, uključujući otplatu autorskih honorara ili troškova pretplate putem usluga u naturi, npr., lekturom, pisanjem recenzija knjiga itd.; angažiranje studenata asistenata za pronalazak relevantnih izvora podataka koristeći Wikipediju na nacionalnom jeziku kao platformu; pregovaranje sa stranim univerzitetima nakon gostujućeg predavanja radi održavanja kontakta kao privilegije; traženje saradnje, posebno s kolegama koji imaju značajna sredstva za istraživanje; vršenje pritiska na lokalne vlasti da pronađu resurse za ključne pretplate; traženje oslobađanja od APC-ova i angažiranje stranih partnera da vrše pritisak na druge institucije da smanje troškove. Neka zaobilazna rješenja uključivala su stavljanje na raspolaganje izdavačevih finalnih verzija članaka otvoreno na internetu bez obzira na zakonsku dozvolu.

² Popularna je šala da češka akademska zajednica svakog ljeta “iseljava” u inozemne biblioteke.

Jedna od naprostranjenijih i svakodnevnih metoda pristupa relevantnim podacima i člancima jeste direktno kontaktiranje istraživača i pitanje da podijele svoj rad. Još jedna metoda je da se od istraživača traži da pronađu materijale u inozemnim bibliotekama. Neki od nas (iz Češke) istakli su s razočarenjem:

“Pored redovnog boravka u inozemnim bibliotekama, u hitnim bih slučajevima zamolio kolege iz inozemstva da s interneta preuzmu članak koji meni nije dostupan. Tako se nalazimo u situaciji u kojoj je neko stalno primoran da dosađuje nekom drugom, a da nije u mogućnosti da uzvрати za ove usluge (naprimjer, oni kojima engleski nije maternji jezik također često moraju tražiti pomoć u lektoriranju svojih tekstova na engleskom). Vjerovatno nisam jedini istraživač iz postkomunističke zemlje koji smatra da takva situacija stvara i jača naš inferiorni status. Dok je možda strategija popisivanja svih članaka i knjiga koje treba pročitati i konsultirati tokom ljeta u inozemnim bibliotekama kreativno rješenje, nužnost da se od drugih naučnika traži da preuzmu članke u tuđe ime je, iskreno, ponižavajuća.”

Opet, sistem komunikacije isključuje slabije situirane članove iz “kluba”, iako imaju samopouzdanja da traže članstvo.

ODGOVOR NA OA OBJAVLJIVANJE I AUTORSTVO OPĆENITO

Kako se OA sistem razvija, razvijaju se i prilagodbe na njega. Naši stavovi o trenutnom OA rješenju kreću se od “OA časopisi mi dobro odgovaraju” do “ne odgovaraju meni ili drugima”, a mnoge su nijanse između ovih krajnjih tačaka. Nekoliko nas primjećuje da OA časopisi sada predstavljaju značajan izvor informacija iz naučne literature i da su povećali čitaljstvo naučnih radova. Ostali primjećuju da OA pruža veliku priliku malim ili regionalnim časopisima u svom području da prošire čitanost i osiguraju potencijalno buduće mjesto za globalne autore.³ OA članci su također čitaniji, ne samo od naučnika nego i šire javnosti, barem prema anegdotskim primjerima. U humanističkim naukama u Bugarskoj i, koliko se može vidjeti i na popisima časopisa na univerzitetskim veb-stranicama, bibliotekama i istraživačkim grupama u drugim evropskim zemljama, mnogi novi naučni časopisi odabrali su put OA i sve su veći izvor informacija. Oni daju orijentaciju o trendovima u objavljivanju rezultata istraživanja, ilustrirajući sve globalniju diseminaciju naučnih ideja i rezultata.

Drugi među nama vjeruju da OA sistem još ne djeluje dobro. Najbolji novi radovi nastavljaju se objavljivati u časopisima zatvorenog pristupa s visokim faktorima utjecaja, što ukazuje na to da OA časopisi još nisu dosegli kritičnu (globalnu) masu. OA također uključuje neka profitna preduzeća koja kao svoju primarnu misiju nemaju otvorenu i široko rasprostranjenu komunikaciju (Beall 2013.); kao posljedica toga, neki naučnici nemaju povjerenja u mnoge OA časopise, osim nekoliko dobro poznatih primjera (npr., PLoS [Public Library of Science] i BMC [BioMed Central] časopisi). U ranijim generacijama odnosa između naučnika i biblioteka, bibliotekari su filtrirali “sumnjive” časopise i nisu dobivali institucionalne pretplate; sada su, međutim, svi ovi časopisi vidljivi na internetu i dolaze do naučnika putem e-maila ili pretraživanja na webu, s malo ili nimalo filtriranja u pogledu kvaliteta i utjecaja časopisa. Drugi autori spomenuli su da postoji malo pouzdanih OA časopisa u njihovim područjima, te da se na druge gleda kao na nekvalitetne ili nepoznate.

Informacije objavljene u OA časopisima sada predstavljaju glavni izvor znanja za studente i kolege u nekim zemljama; ova je tvrdnja naročito očigledna u biologiji. Autori su primijetili da većina klasičnih radova iz naučnikovog područja obično nije (još uvijek) objavljena u OA časopisima, već u etabliranim časopisima koje plaća čitalj. Autorska preferencija za objavljivanje u tim časopisima, a ne u OA časopisima, povezana je i s prestižom prvih i s teškoćom plaćanja naknade za izdavanje potonjih. Različita su mišljenja o tome funkcioniraju li dobro čitanost i stope citiranosti u OA časopisima za autore. Neki od nas smatraju da trenutna situacija dobro funkcionira i da se čini da promjene nisu potrebne. Drugi, međutim, primjećuju da su se čitanost i stope citiranosti poboljšale, a pristup je brži u OA časopisima. Nekima je lakše otkriti saznanja u svom području; ostali smatraju da je drugima lakše pronaći njihov rad. Mnogi smatraju da se moraju boriti kako bi bili objavljeni i kako

³ Ovi časopisi su posebno zapaženi: *Ornitología Colombiana* (Kolumbija), *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies* (Slovenija), u kojima su neki naši autori uključeni kao urednici.

bi se pristupilo njihovoj djelu i kako bi se ono citiralo te da se tada također moraju boriti kako bi oni dobili pristup dobrom naučnom istraživanju – da čitaju.

Imamo pozitivan opći pogled na OA. Jednostavno rečeno, kao grupa vidimo potpun i slobodan OA kao jedino sredstvo kojim se može izjednačiti igralište, dopuštajući svim naučnicima, bez obzira na lokaciju, jednaku priliku da u potpunosti sudjeluju (objavljuju i čitaju) u znanstvenoj komunikaciji. Mnogi od nas svjesni su da neko mora platiti znanstvenu komunikaciju, ali prepreke plaćanju autorskih naknada ili pretplata na časopise zatvorenog pristupa za kolege u zemljama s nižim bruto domaćim proizvodom (BDP) često su nepremostive. Plaće, indeks potrošačkih cijena i troškovi izdavanja na globalnom tržištu mogu predstavljati značajne prepreke kako u zemljama s nižim BDP-om, tako i u nekim institucijama u zemljama s višim BDP-om.

Neki od nas gledaju na demokratizaciju pristupa kao na tjeranje cijelog sistema prema otvorenosti, iako uz rizik da se ugrozi kvalitet. Neki također primjećuju da trenutna priroda OA izdavanja ubrzava komunikaciju te da pitanja intelektualnog vlasništva postaju sporna s obzirom na transparentnost sistema koji daje sveprisutan pristup. Faktor brzine neki autori vide u drugačijem svjetlu, naime, kao sredstvo kojim bi manje razvijene zemlje mogle ostvariti brži tehnološki i ekonomski napredak, čija je očita implikacija da plaćanje za autore, naprotiv, postaje direktna smetnja takvom napretku.

Druga je dimenzija problema, međutim, složenost oko faktora utjecaja časopisa koji se trenutno koriste za procjenu važnosti publikacija. Mnogi naši autori vide tradicionalne faktore utjecaja časopisa kao da usporavaju sudjelovanje u OA časopisima.⁴ Čini se da je ovo pitanje odvojeno od ekonomskih faktora i postavlja pitanje mogu li se preispitati nacionalna i institucionalna politika promocije i zaku-pa s ciljem uklanjanja prepreka za otvorenu distribuciju znanstvene produkcije, uključujući one prepreke restriktivnijeg tipa časopisa *zlatnog otvorenog pristupa*, koji zahtijevaju od autora da plati (APC).

Među oštrijim komentarima koji sadrže neravnoteže koje su ovdje istaknute, nas dvoje iz Afrike to smo sročili na sljedeći način:

“Kao autor, osjećate se diskonektovano kada saznate da možete pročitati i citirati dobar rad iz ovog časopisa, ali ne možete objaviti u istim časopisima zbog ograničenja sredstava. Kao čitatelj, osjećate se zadovoljni što sada možete dobiti lakši pristup bez plaćanja, ali nema osjećaja pripadnosti i redovitog provjeravanja takvih časopisa. Nekako smo skloni više provjeravati časopise u kojima smo ranije objavljivali dobre radove.”

Ovaj komentar riječima izražava ono što svi znamo kao istraživači, odnosno da je zadovoljstvo što smo naš rad dali u dobar časopis takoreći osjećaj da smo “stigli”, takoreći “pridružili se klubu”. Međutim, oni koji su isključeni iz doprinosa naučnom komunikacijskom sistemu iz čisto ekonomskih razloga izostavljeni su iz sve ekskluzivnijeg kluba. Takvo isključenje ima implikacije na napredovanje u karijeri, zadovoljstvo i motivaciju, a da ne spominjemo naučna saznanja kojoj globalna javnost možda neće moći pristupiti. U idealnom slučaju, kao naučnici i učenjaci, želimo sve naše kreativne i briljantne kolege u klubu, bez obzira na njihovu sposobnost da plate troškove.

KADA ZLATO ZAHTIJEVA “ZLATO”

Općenito, naša grupa autora bilježi različite poteškoće s modelom *zlatnog OA* gdje autori moraju platiti – neki od nas su imali pozitivna iskustva, dok su drugi otkrili da on izaziva značajne prepreke objavljivanju ili da imaju ideološke prigovore na korištenje časopisa koji zahtijevaju autorske honorare. Slažemo se oko glavne barijere, naime, da su naknade previsoke. U mnogim slučajevima, iznos novca je toliko velik u lokalnoj valuti da naučnik ni ne pokušava predati rukopis. Za mnoge od nas ove naknade predstavljaju psihološke prepreke. Drugim riječima, čak iako zemlje u razvoju ne podliježu plaćanju naknada ili ako se može zatražiti izuzeće, autori i dalje mogu odlučiti da ne šalju rukopise.

Čak i ako matična ustanova može platiti naknade za objavljivanje, nekoliko nas spominje druge, hitnije potrebe za tim sredstvima, naročito potporu samom istraživačkom pothvatu. Naknade za objavljivanje koje naplaćuju neki izdavači jednake su višemjesečnoj plaći nekih autora, tako da u lokalnom kontekstu iznosi postaju ogromni. Neki od nas izvještavaju da su dovršili proces podnošenja

⁴ Autori iz Kube, Češke, Nigerije, Poljske, Slovenije i Južne Afrike ovo su posebno naglasili.

i recenzije u časopise sa *zlatnim OA*, rad je prihvaćen, ali na kraju su bili prisiljeni ne objaviti rad (“djelomično zbog ograničenja finansiranja”) ili zato što im je odbijeno izuzeće plaćanja. Jedna od nas je zatražila oslobađanje od plaćanja, ali je naknada smanjena samo za 10%, što je još uvijek značajno izvan njezinog cjenovnog ranga, posebno u odnosu na autoricin bruto nacionalni proizvod (BNP) – ovo je primjer istočnoevropskog autora čija zemlja ne zadovoljava “prag siromaštva” koji određuje časopis. Također smo primijetili da faktori utjecaja *zlatnih OA* časopisa (koji plaća autor) nisu dovoljno visoki pa izbjegavamo objavljivanje u njima.

Kao primjer relativno slabije finansirane istraživačke institucije u američkom kontekstu, Univerzitet u Kansasu (KU) troši više od 4,5 miliona USD godišnje na pretplate na serijske publikacije za pristup desecima hiljada naslova časopisa. Kako bi podržao autore na KU koji žele objavljivati u OA časopisima s APC-ima, KU je nedavno osnovao OA fond, koji je dostupan za oko 1600 nastavnika u četiri kampusa. Dvogodišnjim pilot-projektom za ovu se namjenu izdvajalo 25.000 dolara godišnje. Naime, u prvoj godini izdvajanja su iscrpljena za manje od šest mjeseci. U drugoj godini više od polovine sredstava isplaćeno je autorima KU u roku od dva mjeseca. KU je vodeći javni univerzitet u državi Kansas s više od 30.000 studenata. Međutim, u usporedbi s bogatijim, privatnim školama ili bolje finansiranim javnim univerzitetima izvan Kansasa, na KU se mnogo manje finansiraju troškovi vezani za pristup prema američkim standardima.

S pozitivnije strane, nekoliko nas izvještava o dobrim iskustvima slanja radova OA časopisima uz autorske honorare i traženje izuzeća plaćanja (posebno su spomenuti PloS časopisi), cijeneći da su izuzeća bila odgovarajuća za nas i da je “sistem djelovao”. Kao stvar prakse, jedno od nas unaprijed pita pomaže li pripadnost određenoj zemlji porijekla u dobivanju izuzeća. Ovaj komentar odražava činjenicu da mnogi naši autori ne žele gubiti vrijeme na proces prijave i recenzije samo kako bi onda saznali da neće biti izuzeti od plaćanja naknade za objavljivanje.

Naknade vezane za *zlatni OA* služe, u teoriji, za osiguravanje resursa za izdavača a koji su neophodni za omogućavanje objavljivanja rada u naučnom časopisu. Ti su troškovi, međutim, često prilično visoki; objavljivanje u PloS časopisima, naprimjer, može koštati više od 2.000 USD po radu, a prosječni troškovi objavljivanja su oko 1.300 USD (Solomon & Björk 2012: 101–102). Iako mnoge institucije u Zapadnoj Evropi i Sjevernoj Americi redovno plaćaju te naknade, one mogu biti značajna prepreka drugdje. Nekoliko autora ovog rada uspoređuje te iznose s mjesečnim ili godišnjim plaćama. Naprimjer, troškovi APC-a za objavu jednog članka isti su ili veći od iznosa mjesečne plaće u Češkoj Republici i Venecueli.

Mnogi od nas ukazuju na to da su APC-ovi pretjerani i da ne možemo priuštiti da ih platimo postojećim i dostupnim resursima. U nekim slučajevima institucije osiguravaju sredstva za plaćanje ovih troškova ili neki grantovi omogućuju obuhvatanje APC naknada. Međutim, čak i kada grantovi mogu pokriti naknade, transakcija može biti problematična ako se članak odgodi i grant ukine. U takvom slučaju autor na kraju mora platiti iz svog džepa. Ukratko, APC su značajne količine novca, a dostupni resursi često nisu ni približno dovoljni. Ova naknada tada predstavlja značajnu prepreku za globalne naučnike da doprinesu globalnom skupu saznanja objavljenih u časopisima. Ako globalna mreža pojedinaca mora platiti istu, paušalnu naknadu, situacija ne može biti pravedna. OA, u najširem smislu, ima za cilj stvoriti sistem bez prepreka za diseminaciju naučnih informacija bez prepreka tako da takva paušalna naknada ne može biti pravedno rješenje.

Mnogi OA časopisi s autorskim naknadama navode da, iako su njihove naknade za objavljivanje visoke, oni spremno odobravaju izuzeća kako bi osigurali da te naknade ne utječu na autore. Naprimjer, PloS časopisi na svojim internetskim stranicama imaju sljedeću izjavu:

“PLOS se zalaže za najšire moguće globalno sudjelovanje u izdavaštvu s otvorenim pristupom. Da bismo odredili odgovarajuću naknadu, koristimo model određivanja cijena prema zemlji, koji se temelji na zemlji koja osigurava 50% ili više primarnog finansiranja istraživanja koje se podnosi. Istraživački članci koje finansiraju zemlje s višim srednjim i visokim dohotkom plaćaju naše standardne naknade za objavljivanje [...]. Naknade za zemlje s niskim i nižim srednjim dohotkom izračunavaju se prema PLOS-ovoj Globalnoj inicijativi za sudjelovanje⁵ [...]. Naša politika oslobađanja od naknada, pri čemu PLOS nudi izuzeće ili dalje smanjenje plaćanja za au-

⁵<http://www.plos.org/about/viewpoints/global-participation-initiative>

tore koji ne mogu platiti puni iznos za objavu, ostaje na snazi. Urednici i recenzenti nemaju pristup tome jesu li autori u mogućnosti platiti; odluke o objavljivanju temelje se samo na uređivačkim kriterijima.” (2014)

Serijski BMC časopisa sadrži sljedeću izjavu:

“Kako bismo podržali istraživače u zemljama u razvoju, BioMed Central ima program oslobađanja od plaćanja⁶ što omogućava autorima da objave svoja istraživanja u časopisu BioMed Central bez naknada [...] BioMed Central osigurava automatsko oslobađanje autorima koji dolaze iz bilo kojih zemalja koje je Svjetska banka proglasila zemljama niskih primanja ili nižih srednjih primanja od decembra 2011. i kojese 2010. imale bruto domaći proizvod manji od 200 milijardi američkih dolara.” (2014)

Mnogi naučnici iz naše grupe autora, koji jesu ili nisu iz oblasti humanističkih nauka, imaju malo ili nimalo iskustva s oslobađanjem od plaćanja, što nas vodi do zaključka da je oslobađanje od plaćanja prisutno većinom u prirodnim naukama, a ne u svim akademskim krugovima.

Međutim, stvarna upotreba ovih izuzeća od naše grupe uveliko varira. Jedan od nas izvještava o ponovljenom uspjehu traženja izuzeća od PloS serije časopisa, pri čemu nije bilo pitanja nakonšto je zatraženo izuzeće. Drugi od nas, međutim, piše:

“Prije mjesec dana predao sam rukopis BMC Evolutionary Biology. U mom slučaju, smanjili su mi naknadu za objavljivanje s 1915 USD na 1536 USD. Zahtjev za izuzeće od plaćanja temeljio sam na nemogućnosti plaćanja izdavačke naknade. Proces je bio relativno lagan, ali smanjenje je bilo relativno nisko i nije mi dozvoljeno traženje dodatnog smanjenja.”

Jasno je da se ti programi izuzimanja od plaćanja razlikuju po učinkovitosti. U nekim slučajevima, naučnik u zemljama u razvoju uspio je objaviti svoj rad u OA časopisu s APC-om putem jednostavnih zahtjeva za izuzeće. U drugim slučajevima, međutim, smanjenje je oko 20%, ali još uvijek je svota previsoka da bi je autor iz zemalja u razvoju mogao platiti.

ZAKLJUČCI: KAD ZLATNI OA NIJE DOVOLJNO DOBAR, KAKO BI IZGLEDAO PLATINASTI OA?

Nudimo nekoliko promišljanja o stanju naučnog izdavačkog sistema i iz perspektive čitatelja i autora. Neki od nas dodaju filozofske kao i pragmatične razloge zašto je OA sistem etički prikladan sistem, navodeći privatne i javne dobiti od sistema koji (u konačnici) finansira javnost i koji je svojstven duhu nauke i istraživanja.

Kao čitatelji pokazujemo opći entuzijazam za OA, iako neki od nas osjećaju intenzivniju potrebu za ovom promjenom od drugih. Oni koji su manje zabrinuti smatraju da naše institucije ili agencije adekvatno zadovoljavaju naše potrebe kao čitatelja, bez obzira na OA. Međutim, OA je iz perspektive autora puno složeniji. Oni koji žele objavljivati u OA sistemu suočavaju se s različitim pritiscima. S jedne strane, postoji potreba za plaćanjem autorskih naknada koje zahtijevaju vrhunski OA časopisi. S druge strane, ta sredstva bi bilo bolje usmjeriti u druge svrhe. Jedno od nas predložilo je da bi autori koji se susreću s ekonomskim izazovima najbolje mogli objavljivati u manje vidljivim časopisima jer tamo mogu priuštiti naknadu za objavljivanje. Ipak, istraživači u mnogim tim zemljama moraju objavljivati u istim tim časopisima s većim faktorom utjecaja zbog profesionalnog napredovanja. Rezultat je različit nivo entuzijazma za sistem OA koji je otvoren čitateljima. Međutim, za autore je to igra s visokim ulozima. Ekonomski status autora općenito može držati izvan igre, što zauzvrat znači da je system *zlatnog OA* danas neučinkovit kao rješenje za naučnu komunikaciju.

Također primjećujemo da promjena u jednom dijelu naučnog komunikacijskog sistema prema otvorenosti može imati nenamjerne posljedice drugdje u sistemu, ali i posljedice koje su nepoznate ili o kojima se još uvijek nije diskutiralo. Ovaj je rad bio prilika da se ispita potpunija zbirka iskustava naučnika

⁶<http://biomedcentral.com/authors/oawaiverfund/>.

s izdavačkim režimima, dok se oni (napokon) mijenjaju prema onima koji su otvoreniji za čitatelje. Trebao bi postojati način finansiranja otvorenih modela izdavaštva koji mogu osigurati otvoren, transparentan, primjeren, inovativan pristup i rezultate za naučnike iz različitih kulturnih, političkih, nacionalnih i disciplinarnih okruženja.

“Zeleni papir” američke konsultantske skupine predlaže zanimljiv pristup (Kennison & Norberg 2013). Ovaj rad daje putokaz za prelazak časopisa na OA modele i njihovo finansiranje pri čemu, vjerovatno, autorske naknade ne bi bile dio poslovnog modela. Iako je u ranoj fazi provjere, ideja je uspostaviti višefaznu, višegodišnju tranziciju u kojoj brojne američke i nekoliko neameričkih institucija uplaćuju u fond koji bi potom bio isplaćen za finansiranje novih ili tekućih izdavačkih OA pothvata. Čini se da je ideja dobro zamišljena, iako je u svojim ranijim fazama implementacije usredotočena na Sjevernu Ameriku. Globalno čitateljstvo imalo bi koristi u ranoj fazi; u kasnijim fazama, institucije iz cijelog svijeta bile bi pozvane da podrže izdavanje OA časopisa u lokalnom i regionalnom kontekstu diljem planeta.

Ukratko, u ovom radu nudimo raznolik skup stavova o otvaranju pristupa naučnim publikacijama. Razmišljajući o odgovarajućim potrebama čitatelja i autora, zabrinuti smo zbog sistema koji može riješiti problem pristupa čitanju, ali ne rješava problem pristupa pisanju. Naglašavamo potpuno, inkluzivno globalno sudjelovanje naučnika u komunikacijskom sistemu koji izdvaja samo prema kriterijima vezanim za kvalitet i naučnost. Kao što je naša koautorica Laura Czerniewicz (2013) napisala na svom blogu, “pokret otvorenog pristupa treba proširiti svoj fokus s pristupa znanju na puno sudjelovanje u stvaranju znanja i u znanstvenoj komunikaciji.” ■

Izvori i literatura

- Beall, J. (2013). Scholarly Open Access: critical analysis of scholarly open-access publishing. Retrieved from <http://scholarlyoa.com/publishers/>
- Beverungen, A., Böhm, S., & Land, C. (2012). The poverty of journal publishing organization. *Organization*, 19(6), 929-938. <http://dx.doi.org/10.1177/1350508412448858>
- BioMed Central. (2014). BioMed Central open access waiver fund. Retrieved from <http://www.biomedcentral.com/developingcountries/waiverfund>
- Canagarajah, A. S. (2002). A geopolitics of academic writing. University of Pittsburgh Press. Pittsburgh, PA. [Also available online, chapter by chapter, here: <http://digital.library.pitt.edu/cgi-bin/t/text/text-idx?c=pittpress;cc=pittpress;view=toc;idno=31735062136514>]
- United States Department of Agriculture. Agricultural Marketing Service (AMS). (2014). Food deserts. Retrieved from <http://apps.ams.usda.gov/fooddeserts/foodDeserts.aspx>
- Czerniewicz, L. (2013, April 19). Inequitable power dynamics of global knowledge production and exchange must be confronted head on. London School of Economics and Political Science: Impact of social sciences – Maximizing the impact of academic research. [Web log]. Retrieved from <http://blogs.lse.ac.uk/impactofsocialsciences/2013/04/29/redrawing-the-map-from-access-to-participation/>
- Frass, W., Cross, J., & Gardner, V. (2013). Open Access Survey: Exploring the views of Taylor & Francis and Routledge authors. Retrieved from <http://www.tandf.co.uk/journals/pdf/open-accesssurvey-march2013.pdf>
- Henrich, J., Heine, S. J., & Norenzayan, A. (2010). The weirdest people in the world? *Behavioral and Brain Sciences*, 33(2/3), 61-83. <http://dx.doi.org/10.1017/S0140525X0999152X>
- Kennison, R., & Norberg, L. (2013). Toward a sustainable approach to open access publishing and archiving: A green paper. Retrieved from https://docs.google.com/document/d/1QrOGV6rJXo_RnhNAX1FNQYJ21J3uD5Nd2JInqihNY4/edit#heading=h.plv5ogmd1vr5
- Mittel, J. (2013, March 4). The real digital change agent. *The Chronicle Review. Chronicle of Higher Education*. Retrieved from <http://chronicle.com/article/The-Real-Digital-Change-Agent/137589>
- Morrison, H. (2013). Taylor & Francis open access survey: Critique. Retrieved from <http://poeticeconomics.blogspot.com/2013/03/taylor-francis-open-access-survey.html>
- Public Library of Science (PLOS). (2014). Publication Fees. Retrieved from <http://www.plos.org/publications/publication-fees/>
- Peterson, A. T., Emmett, A., & Greenberg, M. L. (2013). Open access and the author-pays problem: Assuring access for readers and authors in a global community of scholars. *Journal of Librarianship and Scholarly Communication*, 1(3), eP1064. <http://dx.doi.org/10.7710/2162-3309.1064>
- Solomon, D. J. & Björk, B.-C. (2012). Publication fees in open access publishing: Sources of funding and factors influencing choice of journal. *Journal of the American Society of Information Science*, 63(1), 98-107. <http://dx.doi.org/10.1002/asi.21660>